

CUSANUS I SIGTUNA

lakttagelser och reflexioner efter ett möte om religion och vetenskap - harmoni eller konflikt

Peter Sylwan

Är vi svenskar religiösa? Om övertygelsen att naturen är besjälad av en kraft som genomströmmar allt levande, är ett tecken på religiositet – då är 44 procent av svenska folket religiösa. Undersökningen som visar saken redovisades av projektledaren Carl Reinhold Bråkenhielm när *Cusanus* höll möte i Sigtuna för att samtal om *Vetenskap och religion - harmoni eller konflikt*. Han berättade också att en annan undersökning visat att 48 procent också anser att vetenskapens framsteg gör det allt svårare att tro på en skapande Gud. Om det är samma människor som både tror att naturen är besjälad och samtidigt utesluter Gud som skaparen kan vi inget veta. Men det kan ju inte uteslutas. Men skulle de som gör det stå ut med att kalla kraften Gud så skulle ju åtminstone den delen av de vetenskapstroende också tro på honom – eller henne – även om hen inte har med själva skapandet att göra.

Kanske är vår tro - vi som tillhör både de 42 och de 48 procenten – något av samma slag som Sara Bloms från Svenska Kyrkan när hon berättar om sin tro i Sigtuna: – Jag tror därför att jag har en erfarenhet av att det finns något som jag känner igen i berättelserna om Jesus Kristus och som jag också känner igen i kyrkans böner och ritualer, säger hon. Hennes rimligaste tolkning av de erfarenheterna är att det finns en Gud som vill henne väl.

Att tron att naturen är besjälad av en kraft kan ju också stämma med egna erfarenheter. Att den rimligaste tolkningen av den erfarenheten är att kraften också existerar och att den "vill" mig väl ligger också nära till hands. Den har i vart fall varit gynnsam för mig. Annars skulle jag och allt annat inte existera.

Mirakler

Det här är ju ett av många sätt att ta sig ur tvångströjan av förhållandet mellan vetenskap och religion som antingen harmoni eller konflikt. Då går det ju mycket väl att ha en stark religiös tro och samtidigt tro på vetenskapens förmåga att förvandla mysterier till forskningsbara problem. Problem som när de väl är lösta visar sig vara – mirakler. För vad för slags ord skall man annars använda för vetenskapens beskrivning av det i grunden obeskrivliga och ofattbara – att det ur några få enkla grundämnen och den inbyggda logiken, mekaniken och dynamiken hos en kod av fyra bokstäver, till slut kan uppstå en medveten människa? Ett medvetande som kan betrakta bokstäverna själva? Man kan bli religiös för mindre.

Kanske var det något i den här vägen han tänkte på – Cusanus (1401 - 1464), filosofen, teologen, astronomen och matematikern som gett namn åt projektet – när han skrev sin avhandling om den lärda okunnigheten och om motsatsernas sammanfallande i Gud. Att människan som är ändlig och alltid måste tänka i motsatser aldrig kan nå fullständig kunskap – bara vara en lärd okunnig – om det som är oändligt och utan motsatser. Den fullständiga och motsatsfria kunskapen finns bara hos Gud - och är Gud? Det som han inte ville sätta namn på efter som varje namn bär med sig en begränsning – på något som inte har några gränser och alltid är större än vad vi någonsin kan föreställa oss.

När Antje Jackelén – ärkebiskop med valspråket *Gud är större* – inleder mötet i Sigtuna är det just det hon tar fasta på. Hur väl projektets namn sammanfaller med dess uppgift: att fördjupa insikten om relationen mellan vetenskap och religion. Bägge mänskliga verksamheter med gemensamma drivkrafter och gemensamma mål – att på djupet söka svar på avgörande existentiella frågor och om gränserna för mänsklig kunskap.

Komplexitet

För en idéhistoriker som Kjell Jonsson är det uppenbart att förhållandet mellan vetenskap och religion genom historien knappast någonsin kan beskrivas som ett enkelt motsatsförhållande. Komplexitet är det ord han helst vill använda. Politiska, sociala och ekonomiska maktförhållanden har förstås hela tiden påverkat relationen. Både religionens sätt att beskriva och tala om världen har ändrats genom århundradena. Precis som vetenskapen har förändrat sitt sätt att se på och tala om religionen. Men det är först i vår tid som vi fått en särskild profilerad och särskild vetenskaplig profession skild från religionen. Tidigare var det svårt att se var gränsen gick mellan att vara naturforskare eller vara religionsfilosof och forska efter och fundera över gud och existensen. Newton har ibland kallats för inte bara den förste verkliga vetenskapsmannen (i betydelsen i engelskans "scientist") utan också den siste magikern.

Att naturforskare såg som sin roll att beskriva och förklara Guds skapelse och dessutom söka inspiration till sin vetenskap från religionsfilosofin, var med andra ord den ursprungliga regeln från vilken Newton och efterföljare blev undantagen. Under perioder har det dock varit religionen som satt gränser för vad man kan tänka och säga om naturen, och Kjell Jonsson nämner striden mellan kyrka och Galileo som det mest kända exemplet. Nu är det snarare naturvetenskapen som sätter gränser för vilka religiösa trosföreställningar som kan vara rimliga, säger Kjell Jonsson och citerar ur Stephen Hawkins *Kosmos*: – Ett expanderande universum utesluter inte Gud som skapare - men det sätter gränser för när han kan ha gjort jobbet.

Till Kjell Jonsson citat av Hawkins kan man lägga Albert Einsteins om att "vetenskap utan religion är lam och religion utan vetenskap är blind". Den historiska bild Jonsson visar oss om relationen mellan vetenskap och religion präglas mer av försök till integration och spänningsfylld ömsesidig dynamik än ett enkel fråga om konflikt eller harmoni.

Vetenskap och verklighet

Det gäller också när Torbjörn Fagerström - teoretisk ekolog – ger sin syn på vad vetenskap är för slags verksamhet.

– Verkligheten finns där ute någonstans, säger han (hel och motsatsfri i Cusanus anda får man förmoda – fast det säger han inte). Och den är helt oberoende av om vi finns eller inte, tillägger han med klar adress till de som vill se all kunskap om världen och verkligheten som sociala konstruktioner. Däremot är alla vetenskapliga verktyg och metoder sociala konstruktioner beroende av oss själva och därmed ofullständiga. Med allt mindre steg tar de oss dock allt närmare den verkliga verkligheten. En verklighet som själv är den hårdhänta examinatoren som avgör om vår kunskap duger för att bygga broar, förklara varför flygplan flyger och förutse planeternas banor.

Martin Cederwall – teoretisk fysiker – fyller i med att det är just det som är vetenskapens roll. Att förstå verkligheten tillräckligt bra och noga för att i efterhand kunna förklara vad som har hänt och i förväg tala om vad som kommer att hända – givet att man vet vilka förutsättningar som råder. Och svaren måste på ett rimligt enkelt sätt kunna passas in i vad man redan vet och lösningen måste gå att sätta på formel och vara matematisk.

Och just här avslöjas ännu ett av vetenskapens mirakler i spåren av vad Sharon Rider – teoretisk filosof – säger om matematiken. Hon förnekar förstås inte att verkligheten verkligen existerar oberoende av oss. Men egentligen är det ett innehållslöst och tomt påstående eftersom det enda vi verkligen kan veta något om är det vi har tillgång till via vårt förstånd, våra ofullkomliga sinnen och de vetenskapliga verktyg – inklusive matematiken – som vi använder för att undersöka och beskriva världen och verkligheten.

– Frågan är om matematik uttrycker universella sanningar om världen, eller om den snarare uttrycker universella sanningar om rationellt tänkande, eller om den är helt enkelt en mänsklig

uppfinnning för att kunna beskriva och hantera världen, säger hon. Om matematik är en mänsklig uppfinnning eller ett uttryck för det mänskliga tänkandet som sådant, blir det rätt meningslöst att hänvisa till en verklighet bortom vårt sätt att tänka och tala om tid och rum som vi gör med hjälp av matematik. Det innebär inte att man förneka verklighetens verklighet. Tvärtom, man utgår ifrån den. Men att säga att det finns en "verklighet" som vi definierar som något bortom vårt förstånd är just per definition – bortom vårt förstånd.

Men hur man än ser på matematiken så är den i vart fall häpnadsväckande effektiv – för inte säga just mirakulöst effektiv. Matematiken föddes rimligen en gång som ett praktiskt verktyg som hjälpte människan att mäta och räkna i den verkliga världen. Men när matematiken väl fanns plats i våra huvuden så började den leva sitt eget liv – och det är nu vi kommer till miraklet. För hur kan det komma sig att matematiska begrepp och formler som utvecklats helt och hållet inom matematiken själv, plötsligt och ibland fler hundra år – eller till och med tusen år av eget liv – efter att någon konstruerat dem kan komma tillbaka till verkligheten och användas för lösa vetenskapliga problem och med stor exakthet beskriva, förklara och förutsäga varför naturen gör som den gör?

Meningen med livet

Och kanske är det här den stora skiljelinjen går mellan vetenskapen och religionen – i frågan om varför det som händer händer. I en värld där allt som händer till syvende och sist går att sätta på formel och beskrivas med matematik kan man utesluta allt vad avsikter och mål heter. Livet kan förvisso vara fyllt och fullt av djup mening också för en vetenskapstroende kunskapsfundamentalist – men för honom eller henne finns det ingen eller inget som har någon mening med alltsammans – hur meningsfullt resultatet än visar sig vara.

För Sara Blom från Svenska kyrkan är den rimligaste tolkningen, av att hon känner igen i sina egna erfarenheter i berättelserna om Jesus Kristus och i kyrkans böner och ritualer, att det finns en Gud som vill henne väl, och hon ser ingen konflikt mellan hennes tro och vetenskapen. Snarare en konstruktiv spänning där både religion och vetenskap är instrument för att tillfredsställa vad hon är övertygad om är ett mänskligt karaktärsdrag – att söka efter mening och sammanhang. Och där hjälper henne tron att ställa de viktiga frågorna – men det är hon själv som måste finna svaren.

I sin syn får hon starkt medhåll av Mohamed Tamsamani från det muslimska studieförbundet Ibn Rushd (efter den arabiske medeltidsfilosofen Averroes). Också han menar att ligger i människans natur att söka mening och sammanhang. Det är just vad hans religiösa tro ger honom. I alla skeden av livet - också inför döden. Och det väl också där han ser vetenskapens tillkortakommande. Han ser inte heller någon konflikt mellan sin tro och vetenskapen. Tvärtom menar han att islam är en religion som i grunden uppmanar till att söka kunskap – också den vetenskapliga varianten. Men de avgörande existentiella frågorna om döden och vad som händer efter döden – de tar inte vetenskapen på allvar. Där måste han söka hjälp i sin tro.

Religionen har två källor säger Ulf Jonsson, jesuitpater och religionsfilosof vid Newmaninstitutet. Han jämför med musikalitet: man måste vara musikalisk för att vara musikkritiker. För att kunna studera och analysera musik måste man också kunna uppleva den – tondöva göra sig icke besvär. Det gäller också för religionen. För att kunna studera och analysera religionen måste man ha egna religiösa erfarenheter. Och precis som nästan alla människor har förmåga att uppleva musik så har nästan alla människor förmåga till religiösa upplevelser. Det är en allmänmänsklig egenskap säger han och den ena av religionens rötter. Den andra är de existentiella frågorna som också nästan alla människor ställer sig. Var kommer jag ifrån, vart skall jag, varför gör jag som jag gör - och vad skall alltsammans vara bra för?

På alla våra existentiella frågor har religionen lika lite som vetenskapen några säkra svar. En fungerande religion måste vara en öppen religion. Både vetenskapen och religionen är de preliminära sanningarnas evigt oavslutade projekt. Men bägge är uttryck för samma sak. En längtan efter en världsbild och en livshållning som hänger ihop – är konsistent, som Sara Blom

inflikar – och går att leva med och på. Det blir som ett mantra för mötet på Sigtuna. Människan på jakt efter mening. Och kanske är det självklart. Kanske är både religion och vetenskap oundvikliga konsekvenser av att livet är som det är. För vad skall en stackars varelse ta sig till som utvecklats så långt att hon strax efter födelsen blir medveten om att hon skall dö? Är hon inte helt enkelt tvingad att skaffa sig en mening med alltsammans – annars måste hon kanske lämna det?

Kunskapens gränser

Så var går gränsen för vad vi kan veta? Torbjörn Fagerströms svar kunde lika gärna komma från Cusanus. Alla frågor om gränser förutsätter att den som frågar föreställer sig att det finns ett hitom och ett bortom, ett före och ett efter, en kropp och en själ. Alla den sortens motsatser är ju mänskliga konstruktioner som vi tycks gjorda för att tänka i och som vi aldrig kommer att kunna veta om de finns eller inte. Bäst att utgå från att universum är oändligt, komplexiteten gränslös och att tiden finns så länge evigheten varar. Det som ryms inom de ramarna räcker gott för att ge vetenskapen fullt upp med att med en häpnadsväckande effektivitet och teknologiska konsekvenser ta reda på hur den gripbara världen fungerar – ner till minsta subatomära partikel och de svagast växelverkande krafterna. Att den kunskapen tillsvidare bara sysslar med mindre än 5 % av allt som måste finnas – resten är mörk materia och mörk energi – är inget som bekymrar honom. Den lärda okunnigheten är ju vetenskapens själva själ.

Visst, säger litteraturvetaren Torsten Pettersson – men att vår okunnighet gäller 95 procent av allt som finns kräver ödmjukhet som han stundtals saknar och ger utrymme för överraskningar av samma omvälvande slag som när Galileo förflyttade oss från universums centrum till ett stoftkorn i Vintergatans utkant. Eller när kvantfysiken krossade den newtonska mekaniken. Han tror förstås inte att vare sig religionen, konsten eller litteraturen har någon vetenskaplig kunskap om vad som ryms där ute i mörkret – men med flera tusen års mänsklig erfarenhet i bagaget ställer vi de frågor som ingen kan ignorera även om svaren alltid kan debatteras. Och också i detta samsas vetenskapen med religionen. Tillsammans med konsten och litteraturen utgör de den mänskliga kulturen.